

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी
योजनेंतर्गत बांबू लागवड अंदाजपत्रकास मान्यता
देणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
नियोजन विभाग, रोहयो प्रभाग,
शासन निर्णय क्रमांक- फळबाग-२०२३/ प्र.क्र.३७/मगारो-५,
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरू चौक,
मंत्रालय, मुंबई-४०००३२,
दिनांक :- २७ जून, २०२४

वाचा :-

१. शासन निर्णय क्रमांक-मगारो-२०१६/ प्र.क्र.६१ / मगारो-१ दि. १२ एप्रिल, २०१८.
२. शासन निर्णय क्रमांक-फळबाग-२०२१/ प्र.क्र.६३ / मगारो-५ दि. ३० मार्च, २०२२
३. शासन शुद्धिपत्रक क्र. फळबाग-२०२२/प्र.क्र.४४/मगारो-५ दिनांक १५ जुलै, २०२२.
४. शासन निर्णय क्र.फळबाग-२०२२/प्र.क्र.३५/मगारो-५ दिनांक १५ डिसेंबर, २०२२
५. शासन शुद्धिपत्रक क्र. फळबाग-२०२२/प्र.क्र.४४/ मगारो-५ दिनांक १५ मे, २०२३.
६. केंद्र शासनाचे पत्र क्रमांक १४२५ असाधारण राजपत्रातील भाग - ॥ खंड-३ -उपखंड (ii)
नवी दिल्ली दिनांक २४ मार्च, २०२३.
७. शासन निर्णय क्र. व्हीआयपी- २०२३/प्र.क्र. २७/ मगारो - ५ दिनांक २७ एप्रिल, २०२३
८. शासन निर्णय क्रमांक- फळबाग-२०२३/ प्र.क्र.३७/मगारो-५ दिनांक २६ मे, २०२३
९. पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागाचा शासन निर्णय क्र. राकृक-२०२३/ प्र.क्र. ९७ / तां.
क.१ दिनांक ०३ जानेवारी, २०२४
१०. पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागाचा शासन शुद्धिपत्रक क्र. राकृक-२०२३ /
प्र.क्र.९७ / तां.क. १ दिनांक १२ मार्च, २०२४
११. पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागाचा शासन निर्णय क्र. रावकृ-२०२४/ प्र.क्र.२१/ तां.
क. १ दिनांक १८ एप्रिल, २०२४

प्रस्तावना :-

विभागाच्या दिनांक ३० मार्च, २०२२ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेंतर्गत वैयक्तिक लाभार्थ्यांच्या सलग शेतावर, शेताच्या बांधावर व पडीक जमीनीवर अमृत महोत्सवी फळझाड / वृक्ष लागवड व फुलपिक लागवड कार्यक्रम राबविण्यास मान्यता देण्यात आलेली आहे. उक्त शासन निर्णयामध्ये मुद्दा क्र.४ मध्ये समाविष्ट झाडांच्या प्रजातीमध्ये बांबू वृक्षाचा समावेश आहे.

उपरोक्त संदर्भ क्र.९ वरील पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागाच्या दिनांक ०३ जानेवारी, २०२४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये राज्यामध्ये बांबू लागवडीस प्रोत्साहन देवून त्याचा वेळोवेळी आढावा घेण्यासाठी मा. मुख्यमंत्री महोदयांच्या अध्यक्षतेखाली टास्क फोर्स गठीत करण्यात आलेली आहे. सदर शासन निर्णयाबाबत पर्यावरण विभागाच्या दिनांक १२ मार्च, २०२४ रोजी शासन शुद्धिपत्रक काढण्यात आलेले आहे. त्यास अनुसरून संदर्भ क्र. १० येथे नमूद पर्यावरण विभागाच्या दिनांक १२ मार्च, २०२४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये शाश्वत बांबू विकास कार्यक्रमावर देखरेख ठेवण्यासाठी कार्यकारी समिती गठीत करण्यास मान्यता देण्यात आलेली आहे. उपरोक्त संदर्भ क्र.११ वरील पर्यावरण विभागाच्या दिनांक १८ एप्रिल, २०२४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये शाश्वत विकास साधण्यासाठी बांबू लागवड करण्याकरीता कार्यकारी समितीस सहाय्य

करण्यास महासंचालक, मनरेगा यांच्या अध्यक्षतेखाली तांत्रिक समिती गठीत करण्यास मान्यता देण्यात आलेली आहे.

सदर पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागामार्फत तयार करण्यात आलेल्या तांत्रिक समितीच्या झालेल्या दोन बैठकांमध्ये बांबू लागवडीच्या अनुषंगाने विस्तृत चर्चा करण्यात आली. त्यात स्पष्ट झाले की, शेतक-यांना बांबू पिकाचे उत्पादन / उत्पन्न चार वर्षांनंतर अर्थात पाचव्या वर्षापासून मिळते. त्यामुळे मनरेगा अंतर्गत सामाजिक वनिकरण विभाग व कृषी विभाग या विभागांचे अंदाजपत्रकातील तिसऱ्या वर्षाचे निंदणी, पाणी देणे व संकीर्ण यासाठी लागणारे मनुष्य दिवस चौथ्या वर्षीसुद्धा अनुज्ञेय करण्यास मान्यता देण्यात आली. अशा प्रकारे दोन्ही विभागामधील श्रेयस्कर मनुष्य दिवस (१४९९) व चौथ्या वर्षाचे निंदणी, पाणी देणे व संकीर्ण याचे २४९.९७ मनुष्य दिवस असे हेक्टरी एकूण १७४९ मनुष्य दिवस अनुज्ञेय करण्याची शिफारस तांत्रिक समितीद्वारे मुख्यमंत्री बांबू लागवड व पर्यावरणीय बदल टास्क फोर्सच्या कार्यकारी समितीकडे करण्यात आली व त्यास कार्यकारी समितीद्वारे मान्यता देण्यात आली. त्यास अनुसरून वित्तीय वर्ष २०२४-२५ चे मजुरी दर ₹ २९७/- अनुसार चार वर्षांचे अभिरक्षणासह हेक्टरी आर्थिक मापदंड ₹ ७.०४ लक्ष असेल व त्यानुसार प्रती रोप दर ₹ ६३४ राहिल. यास शासन मान्यता देण्याचे प्रस्तावित आहे.

बांबूचा समूचित विकास करणे, बांबूच्या क्षमतेचा पुरेपूर उपयोग गरीब जनतेच्या आर्थिक व सामाजिक विकासाकरीता करणे व त्यायोगे संपूर्ण महाराष्ट्राचा विकास साधण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन असल्याने शासन खालील प्रमाणे निर्णय घेत आहे.

शासन निर्णय :-

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेंतर्गत “प्रपत्र अ” प्रमाणे बांबू लागवड अंदाजपत्रकास मान्यता देण्यात येत आहे. मनरेगा अंतर्गत बांबू लागवड करताना नियोजन (रोहयो) विभागाच्या दिनांक ३० मार्च, २०२२ शासन निर्णयामध्ये नमूद केलेल्या सर्व यंत्रणा यांनी अंदाजपत्रकानुसार कार्यवाही करावी.

२. दिनांक ३० मार्च, २०२२ चा शासन निर्णय सार्वजनिक जमिनीससुद्धा लागू करण्यास शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

३. नियोजन विभागाच्या वाचा येथे नमूद अ.क्र. २ वरील दिनांक ३० मार्च, २०२२ रोजीच्या शासन निर्णयातील सर्व अटी व शर्ती बंधनकारक राहतील.

४. सदर अंदाजपत्रक शासकीय जमिन / पडीक जमिन / E Class जमिन / गायरान जमिन / गावठान जमिन/ जलसंपदा व मृद व जलसंधारणाचे धरणाचे बाजूस व बँक वॉटर तसेच सार्वजनिक बांधकाम विभाग व MSRDC ने रस्त्याकरीता अधिगृहीत केलेली जमीन व इतर कोणतेही शासकीय जमीन बांबू लागवडीकरीता लागू राहिल.

५ यातील भारत सरकारचे परिपत्रकानुसार दरवर्षी १ एप्रिल रोजी मजुरी दरात बदल होतो. त्यानुसार मजुरीचे दर ज्या त्या पातळीवर बदल करण्यास सुद्धा शासन मान्यता देण्यात येत आहे. येथे असेही स्पष्ट करण्यात येत आहे की कोणत्याही वर्षी तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता त्यावर्षी लागू मजुरी दरानुसार दिले जाईल. मात्र पुढील वित्तीय वर्षात मजुरी दर बदलल्यावर वाढीव दरास आपोआप तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता आहे असे गृहीत धरण्यात येईल. त्यामुळे तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता देताना एकूण मान्यता दिलेले मनुष्य दिवस महत्वाचे राहिल.

६. केंद्र शासनाने वेळोवेळी सुधारित केलेल्या मजुरी दरानुसार अंदाजपत्रके (सामुग्री वगळून) सुधारित करण्याचे निदेश यापूर्वीच संदर्भाधीन दिनांक ३० मार्च, २०२२ च्या शासन पत्रान्वये देण्यात आलेले आहेत. त्यानुसार आयुक्त (मनरेगा) / प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (सामाजिक वनिकरण) / आयुक्त (कृषी) यांनी दरवर्षी सुधारित मजुरी दरानुसार अकुशल (सामुग्री वगळून) आर्थिक मापदंड सुधारित करून त्या वर्षाच्या एप्रिल महिन्यात क्षेत्रिय स्तरावर कळवावेत व शासनास त्याबाबत अवगत करावे. यासाठी ज्या कालावधीपासून मजुरी दर लागू केला असेल तोच कालावधी विचारात घेण्यात यावा. राज्य शासनाचे परवानगी शिवाय कोणत्याही परिस्थितीत सामुग्रीच्या दरात वाढ करण्यात येऊ नये.

७. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक असा २०२४०६२७१५२४२२८४१६ आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(दिनेश वाघमारे)
प्रधान सचिव (रोहयो)

प्रति,

१. मा. राज्यपालांचे सचिव,
२. मा. मुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई-४०००३२
३. मा. विरोधी पक्ष नेते, विधानसभा व विधान परिषद
४. मा. मंत्री (रोहयो), यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई-४०००३२
५. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य स्वीय सहायक,
६. अप्पर मुख्य सचिव (रोहयो), नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-४०००३२
७. प्रधान सचिव (कृषि), कृषी व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई-४०००३२
८. सर्व विभागीय आयुक्त,
९. आयुक्त, (कृषी) महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१०. सर्व जिल्हाधिकारी (मुंबई व मुंबई उपनगर वगळून)
११. संचालक, फलोत्पादन, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१२. सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
१३. सर्व विशेष कार्यकारी अधिकारी व उप विकास आयुक्त (रोहयो)
१४. सर्व उपजिल्हाधिकारी (रोहयो)
१५. मुख्य अभियंता, लघुपाटबंधारे विभाग (स्थानिक स्तर), पुणे
१६. सर्व विभागीय कृषी सहसंचालक
१७. सर्व उपसचिव/ अवर सचिव/ कक्ष अधिकारी, (मग्रारोहयो) नियोजन विभाग, मंत्रालय.
१८. निवड नस्ती, कार्यासन रोहयो- ५, नियोजन विभाग, मंत्रालय

"प्रपत्र अ"

महाराष्ट्र शासन

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामिण रोजगार हमी योजना, महाराष्ट्र अंतर्गत खाजगी जमीनीवर/शासकिय जमिनीवर बांबू लागवडीकरिता नमुना अंदाजपत्रक

खडडयांचा आकार 0.60 मी X 0.60 मी. X 0.60 मी. रोपे संख्या 1111 रोपे

मजुरीचा दर रू. 297/- प्रती दिन

क्षेत्र 1 हेक्टर,

लागवडीदरम्यान दोन रोपांतील अंतर 3 मी. x 3 मी,

रोपे संख्या - 1111 रोपे

अ.क्र.	कामाचा तपशिल	मनुष्य दिवस	(मजुरी) अकुशल रक्कम	(साहित्य) कुशल रक्कम	एकुण रक्कम
1	2	3	4	5	6
(अ)	लागवड पुर्व कामे				
1	जमिन तयार करणे	30.00	8910.00	1100.00	10010.00
2	माती परिक्षण CSIR ने प्रमाणीत केलेल्या टेक्नोलॉजीवर आधारित सेंद्रिय कार्बन डिव्हेशनसह मल्टी पॅरामीटर माती परीक्षण कीट (20 गुंठे त्यापेक्षा जास्त लागवडीचे प्राकलनाकरीता 1 किट)	0.00	0.00	7500.00	7500.00
3	खडडे खोदकाम करणे (060 मी. X 0.60 मी. X 0.60 मी.) आकारमानाचे.	138.88	41245.88	0.00	41245.88
4	कुंपन करणे	60.00	17820.00	5500.00	23320.00
	एकुण	228.88	67975.88	14100.00	82075.88
(ब)	प्रथम वर्ष कामे				
1	माती व खत मिश्रणाने खडडे भरणे (शेणखत 0.37 टन, जैविक खत, सुपर फॉस्फेट 50 कि.ग्रॅ. किटकनाशकाची भुकटी 2.5 कि.ग्रॅ. फोरेट)	111.10	32996.70	18678.00	51674.70
2	रोपांच्या/ कलमांची किंमत लागवडीची 1111 रोपे + 10% मरअळीची रोपे = 111 रोपे रू 40/- रूपये प्रती कलम रोप (कमाल) किंवा प्रत्यक्ष दर	0.00	0.00	48880.00	48880.00
3	लागवड करणे	111.10	32996.70	0.00	32996.70
4	नांग्या भरणे (मरअळी 10 %)	11.11	3299.67	0.00	3299.67
5	खते देणे (औषधी फवारणी किटकनाशक)	0.00	0.00	15019.51	15019.51
6	निंदणी	111.10	32996.70	0.00	32996.70
7	पीक संरक्षण	0.00	0.00	0.00	0.00
8	पाणी देणे	110.00	32670.00	555.00	33225.00
9	इतर संकिर्ण	27.77	8247.69	1388.75	9636.44
	एकुण	482.18	143207.46	84521.26	227728.72

(क) द्वितीय वर्ष कामे					
1	मरअळी भरण्याकरिता 10 % म्हणजेच 10 रोपाची खरेदी करणे कलम रोपे प्रती रोप रू.40 प्रमाणे	0.00	0.00	5555.00	5555.00
2	नांग्या भरणे (मरअळी 10 %)	11.11	3299.67	0.00	3299.67
3	खते देणे	111.10	32996.70	30339.41	63336.11
4	निंदणी	111.10	32996.70	0.00	32996.70
5	पीक संरक्षण	27.50	8167.50	500.00	8667.50
6	पाणी देणे	111.10	32996.70	0.00	32996.70
7	इतर संकिर्ण	27.50	8167.50	1388.75	9556.25
	एकुण	399.41	118624.77	37783.16	156407.93
(ड) तृतीय वर्ष कामे					
1	खते देणे	111.1	32996.70	45509.12	78505.82
2	निंदणी	111.1	32996.70	0.00	32996.70
3	पीक संरक्षण	27.50	8167.50	500.00	8667.50
4	पाणी देणे	111.1	32996.70	0.00	32996.70
5	इतर संकिर्ण	27.77	8247.69	1388.75	9636.44
	एकुण	388.57	115405.29	47397.87	162803.16
(इ) चतुर्थ वर्ष कामे					
1	निंदणी	111.1	32996.70	0.00	32996.70
2	पाणी देणे	111.1	32996.70	0.00	32996.70
3	इतर संकिर्ण	27.77	8247.69	1388.75	9636.44
	एकुण	249.97	74241.09	1388.75	75629.84
गोषवारा					
एकुण लागवड पुर्वे ते चतुर्थ वर्ष कामे					
अ.क्र.	कामाचा तपशिल	मनुष्य दिवस	अकुशल रक्कम	साहित्य	एकुण रक्कम
1	2	3	4	5	6
(अ)	लागवड पुर्वे कामे	228.88	67975.88	14100.00	82075.88
(ब)	प्रथम वर्ष कामे	482.18	143207.46	84521.26	227728.72
(क)	द्वितीय वर्ष कामे	399.41	118624.77	37783.16	156407.93
(ड)	तृतीय वर्ष कामे	388.57	115405.29	47397.87	162803.16
(इ)	चतुर्थ वर्ष कामे	249.97	74241.09	1388.75	75629.84
	एकुण	1749.01	519454.49	185191.04	704645.53
	म्हणजेच				704646
	म्हणजेच प्रती रोप खर्च				634
	अकुशल मजुरी व कुशल साहित्य यांची टक्केवारी		74%	26%	100%

राज्य गुणवत्ता नियंत्रक
महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामिण
रोजगार हमी योजना मंत्रालय मुंबई :

Director General
MGNREGA Mission
Planning Dept. (EGS Section)
Mantralaya, Mumbai 32